

Beata Łaciak
Uniwersytet Warszawski

PRZESTRZEŃ I JEJ MATERIALNE WYMIARY JAKO PRZEDMIOT ZAINTERESOWANIA SOCJOLOGA

Małgorzata Bogunia-Borowska (red.). *Social Spaces and Social Relations. Introduction by Anthony Giddens.* Warsaw Studies in Philosophy and Social Sciences 7, Peter Lang GmbH.: Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien 2016, 138 s.

Znaczenie przestrzeni w relacjach społecznych oraz jej kulturowo zróżnicowane kreowanie czy konstruowanie w pierwszej kolejności było przedmiotem zainteresowania antropologów, później zaś socjologów. Badacze tej problematyki często łączyli różne perspektywy, zacierając sztywne granice między dyscyplinami naukowymi. Chyba najbardziej znanymi pracami poświęconymi tej dziedzinie były książki autorstwa Edwarda T. Halla (1976, 1984, 1987; Hall i Hall 2001). Od publikacji pierwszej z nich minęło ponad pół wieku. W tym czasie ukazało się wiele innych, interesujących publikacji dotyczących społecznych i kulturowych kontekstów przestrzeni. Książka pod redakcją Małgorzaty Boguni-Borowskiej z całą pewnością także do nich należy.

Publikacja poprzedzona jest krótkim wstępem Anthony'ego Giddensa. W teorii strukturalizacji Giddensa czasoprzestrzeń jest bardzo istotnym kontekstem społecznych interakcji podmiotów. Prezentując swoją koncepcję Giddens pisał: „Większość badaczy społecznych traktuje czas i przestrzeń tylko jako „pojemnik” działania i bezproblemowo akceptuje charakterystyczną dla kultury zachodniej koncepcją takiego czasu, jaki mierzy zegar. [...] Badacze społeczeństwa nie zdołali przemyśleć, jak systemy społeczne konstytuowane są w czasie i przestrzeni. Badanie tej kwestii [...] jest jednym z głównych zadań, jakie narzuca „problem porządku”, tak jak go konceptualizuje teoria strukturalizacji” (Giddens 2003: 154). Nawiązuje on do tego również w przedmowie, pokazując, jak zmieniało się znaczenie przestrzeni w kształtowaniu relacji społecznych w minionych wiekach, jaki wpływ mają na te zależności współczesne wynalazki techniczne. Przypomina odkrytą przez socjologów i antropologów prawdę o tym, że przestrzeń zawsze ma pewien walor komunikacyjny, jej aranżacja

niesie określone znaczenia, wywołuje emocje, wpływa na zachowania. Giddens podkreśla oryginalność publikacji i jej wkład w poszerzenie wiedzy na temat przestrzennego kontekstu doświadczeń społecznych. Trudno się z nim nie zgodzić, książka bowiem jest dość nietypowa na tle publikacji z zakresu socjologii przestrzeni, które zwykle dotyczą społecznego kreowania przestrzeni lub funkcji, jakie spełniają określone przestrzenie – miasta, domostwa, instytucji. Książka pod redakcją Boguni-Borowskiej jest zbiorem interesujących i oryginalnych studiów przypadków. Każdy z nich dotyczy innego kraju, ale także zupełnie różnych przestrzeni i związanych z nimi odmiennych relacji społecznych. Od globalnej przestrzeni facebooka, po prywatne przestrzenie mieszkalne czeskich singli. Autorzy poszczególnych tekstów odwołują się do różnych perspektyw teoretycznych i zróżnicowanych metod badawczych (analizy dokumentów i map, wywiadów zestandaryzowanych, obserwacji, wywiadów swobodnych, technik projekcyjnych, analizy fotografii czy stron internetowych), a większość tekstów sytuuje się na pograniczu dyscyplin (np. socjologii i historii czy socjologii i psychologii). Moim zdaniem, właśnie w tej różnorodności tkwi główna zaleta publikacji. Równocześnie zamieszczone w zbiorze teksty łączy próba odpowiedzi na wspólne pytanie o wzajemne związki między relacjami społecznymi i przestrzenią. O to, jak wybrane przestrzenie funkcjonują w naszej świadomości i w codziennych praktykach, jak organizacja przestrzeni kształtuje nasze kontakty z innymi, co mówi o społecznych aktorach. Książka daje szereg fragmentarycznych odpowiedzi na te pytania, bowiem zarówno analizowane przestrzenie, jak i badani ich użytkownicy stanowią tylko wycinek społecznego spektrum. Całość zyskałaby dzięki syntetycznemu podsumowaniu.

Recenzowana publikacja zawiera sześć autorskich tekstów. Swego rodzaju wprowadzeniem teoretycznym jest tekst Piotra Sztompki prezentujący na przykładach, jak materialne przedmioty konstruujące naszą przestrzeń prywatną i publiczną tworzą odpowiednie ramy do zróżnicowanych relacji społecznych. Autor przekonuje, że elementy kreowanej przez ludzi przestrzeni są wytworem wielu czynników – możliwości technicznych i produkcyjnych, funkcji spełnianych przez daną przestrzeń, zdeterminowanych biologicznie ludzkich potrzeb i możliwości zmysłowych. Są one także wynikiem zmieniających się mód, stylów, upodobań czy wykreowanych kulturowo potrzeb. Równocześnie określona konstrukcja przestrzeni sprzyja określonym relacjom społecznym, co czasami jest świadomie uzyskiwanym efektem, czasami zaś nieplanowanym skutkiem odkrywanym po fakcie. Stąd konkluzja Autora o możliwości wykorzystania socjologii wizualnej do unaocznienia i uwrażliwienia na problem związku między rekonstrukcją naszego materialnego otoczenia a pożądanymi w danych przestrzeniach relacjami społecznymi.

Do ujęcia przestrzeni jako ramy relacji społecznych nawiązuje tekst Apostolisa Papakostasa. Prezentuje on interesującą tezę dotyczącą odmiennego

podejścia Greków i Szwedów do terytorialnych sporów sąsiedzkich. Autor przekonuje, iż prezentowane w tym względzie bardziej emocjonalne i kłótlive nastawienie Greków oraz wyważona i chłodna postawa Szwedów są wynikiem odmiennych historycznych doświadczeń dotyczących przestrzeni i jej organizacji. W Szwecji gospodarstwa funkcjonowały w oddaleniu od siebie, a od kilku stuleci duże znaczenie odgrywały mapy i precyzyjne rejestry dotyczące własności danego terytorium. W Grecji zaś bliskość zamieszkiwania, zmieniające się regulacje dotyczące własności, częściowa nacjonalizacja gruntów i nieprecyzyjne, nieoparte na mapach opisy terenu powodują do dziś trudności w jednoznacznym ustaleniu prawa własności do poszczególnych przestrzeni. Autor przekonuje, że te historyczne zaszczości są ważniejsze niż stereotypowo postrzegane różnice temperamentu dwóch społeczeństw. Nawet jeśli można mieć wątpliwości, czy na odmienny obraz relacji społecznych ma wpływ tylko historycznie ukształtowana odmienna organizacja przestrzeni, to w kwestii terytorialnych sporów sąsiedzkich argumenty Autora brzmią przekonująco.

Od kartograficznych map z minionych wieków „przechodzimy” płynnie do map mentalnych. Właśnie takie mapy przestrzeni, kreowane przez osoby społecznie zmarginalizowane, są tematem tekstu Marcjanny Nózki. Autorka prezentuje w nim wyniki swoich badań, pokazując jak percepcja przestrzeni bardzo wyraźnie związana jest z życiową sytuacją obserwatorów tejże, z ich pozycją społeczną, aktywnością, indywidualnymi możliwościami. Wskazuje też, jak wykluczenie społeczne ma również ten przestrzenny wymiar w postaci funkcjonowania w określonych terytorialnych enklawach, ale także poprzez zewnętrzne i wewnętrzne bariery utrudniające czy wręcz wykluczające dostęp do danych przestrzeni. Dodatkowym wymiarem przestrzeni, pojawiającym się w analizowanym badaniu, a szczególnie istotnym wśród osób społecznie zmarginalizowanych (ubogich klientów pomocy społecznej, bezdomnych, mieszkańców noclegowni) jest jej związek z zakorzeniem, poczuciem bezpieczeństwa, a właściwie jego brakiem.

Małgorzata Bogunia-Borowska analizuje natomiast szczególny typ przestrzeni publicznej, jakim jest muzeum będące nie tylko miejscem gromadzenia i eksponowania pamiątek przeszłości. Muzea są wytworem swoich czasów, dominującej ideologii, społecznych oczekiwań i potrzeb, ale także możliwości technicznych. Nie dziwi więc, że niedawno powstałe obiekty łączą w sobie historyczne treści z nowoczesną formą przekazu. Analizując współczesne polskie muzea narracyjne, ich wkomponowanie w przestrzeń miasta, kształt architektoniczny, wewnętrzną organizację przestrzeni, prezentowane treści i pamiątki, przekonuje, jak różnorodna i wieloaspektowa może być interpretacja społecznych znaczeń takich miejsc. Własne analizy konfrontuje Autorka z odbiorem innych zwiedzających, z ich wrażeniami, emocjami i ocenami przestrzeni muzealnej. Przekonuje równocześnie, że muzea są przestrzenią żywą, kreującą pamięć

społeczeństw, budującą tożsamość zbiorowości, specyficznym miejscem spotkania żyjących i tych, którzy odeszli.

Przestrzeniom prywatnym, chociaż zupełnie odmiennym w obydwu przypadkach, poświęcone są dwa ostatnie teksty zamykające zbiór. Pierwszy z nich traktuje o dwóch znaczących elementach przestrzeni mieszkania – łóżku i lodówce. Barbora Vacková i Lucie Galčanová analizują w swoim tekście znaczenia, jakie przypisują łóżku czescy single. Okazuje się, że może ono mieć wiele społecznych funkcji nie tylko jako przestrzeń najbardziej prywatna czy intymna, jest także obszarem odpoczynku, pracy, gościnności, obiektem obdarzanym różnorodnymi emocjami i wspomnieniami, dającym zakorzenienie w zamieszkiwanym domostwie lub jego brak. Przestrzeń mieszkalna singli ma walor tymczasowości, otwartości na przyszłość, przygotowania do niej, a także jest przejawem dorosłej autonomii. Lodówka zaś wydaje się interesująca zarówno ze względu na swoją zawartość, podział wnętrza między współlokatorami, jak i zamieszczone na jej drzwiach różnorodne elementy. W analizach Auterek stanowi swoisty komunikat o społecznych relacjach, indywidualnych preferencjach, stylu życia czy życiowych priorytetach jej użytkowników. Tekst ma charakter antropologicznego studium niezbyt licznych przypadków, których większa liczba pewnie dawałaby podstawy do szerszych uogólnień. Pokazuje jednak, że nawet pojedyncze fragmenty przestrzeni mieszkalnej pozwalają konstruować społeczny sens domu i dają się interpretować jako znaczące komunikaty o mieszkańcach.

Książkę kończy tekst Tracy Xavii Karner, która pisze o facebooku jako przestrzeni kreowania własnych i obserwowania cudzych kreacji codziennych praktyk. Autorka odwołując się do znanej książki Johna Urry *Spojrzenie turysty* (2007) pokazuje przez analogię, że podobnie jak współcześni turyści, użytkownicy facebooka funkcjonują w zaplanowanej, uporządkowanej, ale wirtualnej przestrzeni, podobnie „konsumują” i przetwarzają wizualne obiekty. Zdjęcia stają się formą kreowania tożsamości, opowiadania swojego życia na użytek innych, którzy swoimi komentarzami i pozytywnymi lub negatywnymi reakcjami dyscyplinują twórców, będących równocześnie odbiorcami kreacji innych. Facebook jest bowiem, dzięki swojej sieciowej strukturze, przestrzenią nieustannego oglądania i bycia widzianym.

Książka pod redakcją Małgorzaty Boguni-Borowskiej jest, jak widać, mozaikowym zbiorem analiz bardzo różnych przestrzeni społeczno funkcjonowania, od przestrzeni publicznych do prywatnych i intymnych, od realnych do wirtualnych. Zawarte w zbiorze teksty, rzecz jasna, nie wyczerpują tematu przestrzeni społecznych i przebiegających w nich interakcji, nie taki też na pewno był jej zamysł. Jak już wspominałam, zbiorowi brak trochę takiej zamykającej klamry. Niezależnie od tego książka jest jednak bardzo interesującym przyczynkiem do badań nad społecznym kontekstem przestrzeni, po pierwsze poprzez swoją różnorodność, a co się z tym wiąże poprzez fakt, że zarówno całość, jak

i poszczególne teksty mogą być inspiracją do dalszych badań i szukania odpowiedzi na rodzące się w czasie lektury pytania. Ja z przyjemnością przeczytałabym na przykład teksty o przemianach społecznych relacji w zmieniających się przestrzeniach współczesnych wsi i małych miasteczek, wyniki badań pokazujących, czy single i małżonkowie odmiennie konstruują swój obraz domu i funkcjonowania w nim czy też analizę przestrzeni różnorodnych powstających ostatnio parków rozrywki, oczekując, że będzie ona równie ciekawa, jak analiza współczesnych przestrzeni muzealnych. To oczywiście tylko pojedyncze przykłady, bo lektura recenzowanej książki dostarcza zdecydowanie więcej inspiracji. Chociażby z tego powodu warta jest rekomendacji. Zresztą wydaje mi się, że może być ona nie tylko inspirująca dla socjologów czy w ogóle dla przedstawicieli nauk społecznych, ale także ciekawa dla czytelników interesujących się światem, w którym żyją.

Literatura

- Giddens, Anthony. 2003. *Stanowienie społeczeństwa. Zarys teorii strukturacji*. Tłum. S. Amsterdamski. Poznań: Wydawnictwo Zyska i S-ka.
- Hall, Edward T. 1976. *Ukryty wymiar*. Tłum. T. Hołówka. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Hall, Edward T. 1984. *Poza kulturą*. Tłum. E. Goździak. Warszawa: PWN.
- Hall, Edward T. 1987. *Bezgłośny język*. Tłum. A. Skarbińska-Zielińska i R. Zimand. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Hall, Milder Reed i Edward T. Hall. 2001. *Czwarty wymiar w architekturze: studium o wpływie budynku na zachowanie człowieka*. Tłum. R. Nowakowski. Warszawa: Wydawnictwo Muza.
- Urry, John. 2007. *Spojrzenie turysty*. Tłum. A. Szulżycka. Warszawa: WN PWN.